

**КАЛАМБУР ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ОБРАЗИ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ)**

У статті викладені результати аналізу каламбуру як одного із найбільш ефективних засобів втілення тактики політичної образи. Каламбур закорінений на контрастному зіткненні смислів, втілюваних актуалізацією в одному контексті мовних виразів, що пов'язані парадигматичними відношеннями (полісемії, антонімії, синонімії, паронімії тощо) у системі мови. Інконгруентність цих смислів породжує гумористичний ефект, що є необхідною умовою успішної реалізації тактики політичної образи.

Ключові слова: тактика політичної образи, каламбур, гумористичний ефект

The article presents the results of the analysis of pun as a means of realising the tactics of political insult. Pun is based on contrastive actualisation of meanings by language units which are connected by paradigmatic relations in the language system. Incongruity of these meanings creates a humorous effect which is the obligatory condition of communicative success of the tactics of political insult.

Key words: tactics of political insult, pun, humorous effect.

Метою статті є аналіз каламбуру як засобу реалізації тактики політичної образи в рамках дискурсивної стратегії руйнації іміджу політика у сучасному англomовному політичному дискурсі.

Конкретні завдання, вирішувані у роботі, охоплюють: уточнення понять мовленнєвої стратегії та тактики, характеристику каламбуру як засобу мовленнєвого втілення тактики політичної образи, з'ясування умов успішності її реалізації.

Об'єктом аналізу є тактика політичної образи як вияв стратегії руйнації іміджу політика, а предметом – каламбур як засіб реалізації цієї тактики у контексті сучасного англomовного політичного дискурсу.

Актуальність дослідження зумовлена значущістю його об'єкта – політичної образи як однієї з мовленнєвих тактик, успішність або неуспішність реалізації яких спричиняє значний вплив на кар'єру політика.

Незважаючи на перспективність вивчення лінгвальних засобів втілення тактики політичної образи, вони ще не були об'єктом комплексного лінгвістичного аналізу у когнітивно-дискурсивному ракурсі, що визначає новизну роботи.

Матеріалом статті є 500 фрагментів англomовного політичного дискурсу, що містять приклади каламбуру як втілення політичної образи.

Тактику політичної образи розглядаємо як один із мовленнєвих виявів конфронтаційної дискурсивної стратегії. *Дискурсивну стратегію* тлумачимо як комунікативний намір мовця, сформований на підставі використання суспільного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, і, водночас, мовну об'єктивацію цього наміру. Комунікативно-соціальна природа дискурсивної стратегії проявляється в здатності матеріалізованого комунікативного наміру організувати соціальну діяльність суб'єктів спілкування через його співвіднесення із стандартними нормативно-ціннісними суспільними уявленнями представників певної лінгвокультури [4, с. 85].

Реалізація *конфронтаційної дискурсивної стратегії* спирається на спільні знання й уявлення комунікантів, які усвідомлюють комунікацію як вороже спілкування, смисл якого зводиться до пропозиції [МИ є ВОРОГИ] й оцінюється негативно [там само, с. 188].

Стратегія руйнації іміджу політика втілюється у низці **тактик**, кожна з яких реалізує комунікативний намір, гіпонімічно пов'язаний з комунікативним наміром глобальної стратегії конфронтації. Найбільшою шкодою іміджу завдає **тактика політичної образи** (*political insult*), яка поєднує комунікативні наміри **дискримінації** (принижує гідність політика, завдає йому моральних збитків), **дискваліфікації** (звинувачує у відсутності необхідних ділових та моральних якостей) й **дискредитації** (руйнує репутацію) [1].

Одним із найбільш ефективних засобів втілення тактики політичної образи є каламбур. Ефективність каламбуру пов'язана з його гумористичним потенціалом. Уважаємо, що успішність тактики політичної образи обумовлюється досягненням сміхової тональності комунікативної взаємодії, яка переводить її в ігровий модус і послаблює прийняті мовленнєві та соціальні норми [2, с. 3-4]. В межах сміхової картини світу усталені норми, згідно із законом карнавалізації цінностей (за М.М. Бахтінін), існують у переосмисленому, спотвореному вигляді. Власне сміховий ефект і є результатом реакції адресата на неочікуваність розгортання референтної ситуації як наслідок невідповідності усталеним нормам.

Підтвердженням цього припущення слугує той факт, що критична оцінка невдалих політичних образ пов'язана з констатацією того факту, що автори не досягають бажаного сміхового ефекту.

Як відомо, **каламбур** тлумачиться як алогічний вислів, “дотеп, побудований на грі слів, зокрема, на смисловому поєднанні в одному контексті або різних значень одного слова, або різних слів (словосполучень), тотожних чи подібних за звучанням; або слів, що формально є синонімами чи антонімами, а за змістом перебувають у різних синонімічних чи антонімічних рядах” [3, с. 199].

Як свідчать результати аналізу матеріалу дослідження, контрастивне зіткнення смислів, необхідне для реалізації каламбуру, як правило, закорінене на актуалізації в одному контексті мовних виразів, що пов'язані парадигматичними відношеннями (полісемії, антонімії, синонімії, паронімії тощо) у системі мови. Ця парадигматична асоціація може бути результатом трансформації мовних виразів (фразеологізмів, кліше та фразових дієслів). Під **трансформацією мовних виразів** (фразеологізмів, кліше, фразових дієслів) розуміємо такі розумово-мовленнєві процедури, як заміна компонента виразу, поєднання в одному контексті двох виразів шляхом заміни компонента (блендінг); поєднання двох виразів з одним і тим самим компонентом; буквальна інтерпретація компонента фразеологізму. У випадку заміни компонента мовного виразу у контексті лінгвально втілюється лише трансформований мовний вираз, а вихідний вираз активується в пам'яті інтерпретатора. В інших випадках актуалізуються обидва мовні вирази, пов'язані парадигматичними асоціативними зв'язками.

Приклад **заміни компонента фразеологізму** знаходимо у висловленні В. Черчілля, який назвав К. Еттли, свого прямого опонента, що перервав його політичну кар'єру, зайнявши крісло Прем'єр-міністра Великобританії, **“a sheep in sheep's clothing”** (<http://www.saidwhat.co.uk/>) – букв. *вівця в овечій шкурі*.

Утворений мовленнєвий вираз є трансформацією фразеологізму *a wolf in sheep's clothing* (вовк в овечій шкурі), що позначає небезпечну людину, яка б хотіла здаватися слабкою. Така неочікувана заміна побудована на мовній та логічній інконгруентності (невідповідності мовним та логічним нормам), що й створює гумористичний ефект. З точки зору мовних норм, фразеологізм є неподільною єдністю, компоненти якої не підлягають довільній заміні. З позиції логіки, новоутворений вираз не задовольняє одразу два закони: закон тотожності (заміна компонента перетворює фразеологічну одиницю у нетотожну самій собі) і закон достатньої підстави (немає ніяких підстав вівці маскуватися в овечу шкуру).

На когнітивному рівні цей мовний вираз актуалізує два сценарних фрейми: [НЕБЕЗПЕЧНИЙ ВОВК, що НАДІВАЄ ОВЕЧУ ШКУРУ] і [СЛАБКА ВІВЦЯ, що

НАДІВАС ОВЕЧУ ШКУРУ]. Одночасна актуалізація цих фреймів породжує інференцію інтерпретатора [РЕФЕРЕНТ є СЛАБКА ВІВЦЯ, що ПОВОДИТЬСЯ ТАК начебто він був НЕБЕЗПЕЧНИМ ВОВКОМ]. Поведінка референта є абсурдною (невідповідною утилітарним нормам), що й викликає сміховий ефект.

Описаний каламбур реалізує тактику дискваліфікації політичного опонента, висвітлюючи такі його характеристики, як “слабкість”, а також “намагання здаватися більш небезпечним, ніж є насправді”.

Іншим видом трансформацій є **блендінг фразеологізмів**, тобто поєднання в одному мовленнєвому виразі двох фразеологізмів шляхом заміни компонента одного фразеологізму на компонент іншого. Прикладом такої трансформації є висловлення сенатора-демократа з Техасу Е. Річардс стосовно Президента Дж. Буша:

(1) *Poor George, he was born with a silver foot in his mouth* (http://www.wusa9.com/rss/local_article).

Це висловлення є блендом фразеологізмів: *to be born with a silver spoon in one's mouth* (букв. народитися у багатій родині) та *to put one's foot into it* (букв. сказати або зробити щось невірне або безглузде) й відтак є інконгруентним як мовним нормам (компоненти фразеологізму як неподільної єдності не підлягають субституції), так і логічним нормам (закону тотожності).

На когнітивному рівні одночасна актуалізація двох сценарних фреймів [РЕФЕРЕНТ має ГАРНУ РОДОСЛОВНУ] і [РЕФЕРЕНТ є СХИЛЬНИМ ГОВОРИТИ БЕЗГЛУЗДОСТІ] породжує інференцію [РЕФЕРЕНТ є НЕДОЛУГА, бо ЙОГО БЕЗГЛУЗДИСТЬ ПЕРЕВАЖИЛА ПРИВІЛЕЇ, ДАНІ ЙОМУ РОДОСЛОВНОЮ]. Ситуація суперечить утилітарним нормам (звичайно, людина користується привілеями даними від народження), що й спричиняє гумористичний ефект.

Ця політична образа реалізує тактику дискваліфікації опонента, натякаючи на його низькі інтелектуальні здібності.

Ще одним варіантом трансформацій є **поєднання** в одному контексті **двох фразеологізмів з одним і тим самим компонентом**. Наприклад:

(2) *Sir Stafford has a brilliant mind until it is made up* (<http://www.insults.net/html>).

Каламбур, наведений у (2), належить Леді В. Бонам-Картер й адресований британському політику Серу С. Кріпсу. У підґрунті каламбуру неочікуване поєднання двох фразеологізмів з компонентом *mind: to have a brilliant mind* (мати блискучий розум) і *to make up one's mind* (приймати рішення). Оскільки розум не належить до змінних характеристик людини, висловлення, що утворюється (*він має блискучий розум до того часу, поки не прийме рішення*) є абсурдним. Ця абсурдність, що суперечить онтологічним нормам, і створює гумористичний ефект.

Втілювана висловленням образа реалізує тактику дискваліфікації, висвітлюючи такі характеристики референта, як “нездатність приймати адекватні рішення”.

Окрім трансформацій фразеологізмів каламбур може бути наслідком **буквальної інтерпретації фразеологізму**, як у висловленні Дж. Лено про Дж. В. Буша:

(3) *He says he works out because it clears his mind. Sometimes just a little too much* (<http://www.saidwhat.co.uk/>).

Буквальна інтерпретація фразеологізму тут закорінена на **полісемії**. У складі фразеологізму *to clear one's mind* (прояснювати свідомість) є дієслово *to clear*, яке має як переносне значення [enlighten, inform (the mind or understanding) [5] – прояснювати (розум або розуміння)], яке й реалізується у фразеологізмі, так і буквального значення [remove contents from; empty [5] – звільнити від вмісту]. Саме буквальный зміст має на увазі мовець, коментуючи висловлення Дж. Буша.

Задіяний риторичний прийом одночасної реалізації прямого і переносного значення мовного виразу в рамках одного контексту називається **амфіболією**. Амфіболія є

порушенням як мовленнєвих норм (в одному контексті реалізується лише одне значення мовного виразу), так і логічних норм (закону тотожності).

Буквальна інтерпретація породжує інференцію [ПЕРЕБУВАННЯ НА СВІЖОМУ ПОВІТРІ не ПРОЯСНЮЄ СВІДОМІСТЬ РЕФЕРЕНТА, а ЗВІЛЬНЯЄ ЇЇ ВІД ЗМІСТУ]. Абсурдність ситуації (невідповідність онтологічним нормам) і спричиняє гумористичний ефект. Цей ефект підсилюється оксимороном *a little too much*, який додає абсурдності ситуації, кваліфікуючи її за допомогою двох антонімічних понять МАЛО і БАГАТО.

Описана політична образа втілює тактику дискваліфікації, акцентуючи увагу на такій характеристиці референта, як “недолугість”.

У іншому прикладі політичної образи, що належить А.Дж. Белфору й адресована В. Черчіллю, буквальна інтерпретація фразеологізму закорінена на **варіюванні граматичних форм однини/множини**:

(4) *I thought he was a young man of promise; but it appears he was a young man of promises* (<http://www.insults.net/html>).

У наведеному висловленні фразеологізм *a young man of promise* (перспективна молода людина) інтерпретується як молода людина, що роздає обіцянки, на основі заміни форми однини компонента фразеологізму *promise* на форму множини *promises*. Гумористичний ефект тут породжується неочікуваною переоцінкою приписуваних референту якостей, що створює контраст: [ЛЮДИНА, яка має СЕРЙОЗНІ ПЕРСПЕКТИВИ] й [НЕСЕРЙОЗНА ЛЮДИНА, яка РОЗДАЄ ПУСТІ ОБІЦЯНКИ]. Звідси інференція [РЕФЕРЕНТ НЕ МАЄ ПЕРСПЕКТИВ ЯК ПОЛІТИК]. Каламбур втілює тактику дискредитації опонента.

Не менш ефективним джерелом вдалих політичних образ є **трансформація стереотипізованих (клішованих) мовних виразів** шляхом заміни їх компонентів на протилежні за змістом. Наприклад, британський політик Н. Ковард відізвався про Р. Черчілля таким чином:

(5) *Dear Randolph, utterly unspoilt by failure* (<http://www.insults.net/html>).

Висловлення є трансформацією кліше *unspoiled by success* (незіпсований успіхом) шляхом заміни компонента *success* (успіх) на антонім *failure* (невдача/провал). У результаті утворюється **оксиморон**, який суперечить логічним нормам (закону несуперечності). На когнітивному рівні цей оксиморон актуалізує два фрейми [ЛЮДИНА, НЕ ЗІПСОВАНА УСПІХОМ] → УСПІШНА ЛЮДИНА і [ЛЮДИНА, НЕ ЗІПСОВАНА НЕВДАЧЕЮ] → НЕВДАХА. Цей контраст створює гумористичний ефект і реалізує тактику дискваліфікації опонента.

Ще одним способом мовного втілення вдалої політичної образи є **трансформація фразових дієслів**, як у висловленні британського політика М. Ховарда про Т. Блера:

(6) *I have a big dossier on his past, and I did not even have to sex it up!* (<http://www.saidwhat.co.uk/>).

Каламбур тут закорінений на **паронімічній заміні** фразового дієслова *set up* [sl. lead on in order to fool, cheat, or incriminate; make necessary interconnections [5] – сл. підставляти; заманювати у пастку з метою обдурити, або інкримінувати; встановлювати необхідні взаємозв'язки] на *sex up* – букв. *підставляти на сексуальному ґрунті*. Гумористичний ефект виникає внаслідок одночасної актуалізації двох фреймів: [ПОЛІТИК, на ЯКОГО КОМПОНУЮТЬ ДОСЬЄ, яке б ЗАСВІДЧИЛО ЙОГО ДУРНУ РЕПУТАЦІЮ] та [ПОЛІТИК, який ПОЛЕГШУЄ ЗАВДАННЯ КОМПОНУВАННЯ ДОСЬЄ через СЕКСУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ]. Така поведінка політика суперечить утилітарним нормам, що й створює гумористичний ефект. Цей каламбур реалізує тактику дискредитації опонента.

Каламбур може бути результатом не лише трансформацій мовних виразів, а й актуалізації в одному контексті мовних виразів, пов'язаних парадигматичними асоціативними зв'язками (полісемічними, синонімічними, омонімічними, паронімічними) у системі мови. Так, найбільш відомий каламбур-політична образа, що належить В. Черчіллю, закорінений на **подвійній омонімії**:

(7) *Tell the Lord **Privy Seal** I am sealed in my privy, and can only deal with one shit at a time*” (<http://www.timesonline.co.uk/>).

Перша омонімічна пара включає ім'я Лорда Сіла *Privy* та назву туалетної кімнати *privy*, а друга – прізвище Лорда *Seal* й пасивну форму дієслова *to be sealed* (букв. бути “приклеєним”). Окрім омонімічного каламбуру, висловлення також містить подвійну референцію. Подвійну референту віднесеність має номінація *shit*, яка одночасно вказує і на продукт фізіологічної життєдіяльності організму, і на Лорда Сіла. Подвійна референтна віднесеність є порушення мовленнєвих норм, згідно яких у контексті реалізується лише одне значення лексичної одиниці, а також логічних норм (закону тотожності).

Сміховий ефект створюється зіткненням фреймів [ІМ'Я і ПРИЗВИЩЕ РЕФЕРЕНТА] і [КОРИСТУВАННЯ ТУАЛЕТНОЮ КІМНАТОЮ]. Висловлення втілює тактику дискримінації, оскільки завдає моральних збитків опоненту. Проте гумористичний ефект послаблює моральні норми, орієнтуючи інтерпретатора на карнавальну картину світу. Відтак ця політична образа є успішною.

Прикладом каламбуру, заґрунтованого на **паронімії**, є висловлення Дж.Айткена про М. Тетчер:

(8) *She probably thinks **Sinai** is the plural of **sinus*** (<http://www.timesonline.co.uk/>).

Ця образа реалізує тактику дискваліфікації, натякаючи на погану обізнаність М. Тетчер у питаннях Близького Сходу. Гумористичний ефект створюється паронімічним зіткненням лексем *Sinai* (Синайський півострів) та *sinus* [an infected tract leading from deep-seated infection and discharging pus to the surface [5] – анатом. тракт, що йде від глибокої внутрішньої інфекції й виводить гній на поверхню]. Гумористичний ефект створюється несумісністю двох фреймів, що активуються у ситуації: [ПОЛІТИКА на БЛИЗЬКОМУ СХОДІ] й [ЛІКУВАННЯ ІНФЕКЦІЙ].

Таким чином, каламбур, як один із найбільш ефективних засобів втілення тактики політичної образи закорінений на контрастному зіткненні смислів, втілюваних актуалізацією в одному контексті мовних виразів, що пов'язані парадигматичними відношеннями (полісемії, антонімії, синонімії, паронімії тощо) у системі мови. Інконгруентність цих смислів породжує гумористичний ефект, що є необхідною умовою успішної реалізації тактики політичної образи.

Зроблений аналіз не розкриває усіх можливих мовних та мовленнєвих реалізацій тактики політичної образи, а лише формує принципи її аналізу. Застосування запропонованої методики на більш репрезентативному матеріалі складає *перспективи* подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бублик І. Ф. Стратегії й тактики вербальної агресії в парламентському дискурсі ФРН / І. Ф. Бублик // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 107-111.
2. Мартинюк А. П. Регулятивний потенціал мовного значення / А. П. Мартинюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Т. 2, Вип. 22. – Чернівці: Книги-XXI, 2010. – С. 3-6.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі: [монографія] / І. Є. Фролова. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
5. The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles. – N.Y.: OUP, 1993. – Vol. I. A-M. – 1876 p. – Vol. II – N-Z – 3801 p.